

## SURXONDARYO VILOYATIDA XOTIN-QIZLAR MEHNATINING MUHOFAZA QILINISHI (1995-2000-YILLAR)

**Radjapova Sabohat Bobirovna,**

*Termiz davlat universiteti Jahon tarixi kafedrası dotsenti v.b.,*

*Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

UDK: 94(575, 151)

<https://orcid.org/0009-0007-6910-5520>

**Annotatsiya:** Jahonda yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar ayollarning jamiyatdagi mavqeyiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. XX asrning ikkinchi yarmida boshlangan mazkur holat dunyodagi ayollarning rolini sezilarli darajada o'zgartirdi, ayollarning huquqiy maqomida tub siljishlar ro'y berdi va gender tengligi g'oyasi odamlar ongini zabt eta boshladi. Ko'pgina davlatlarda ayollarning roli boshqa ko'plab asrlarga nisbatan sezilarli darajada o'zgargan. Ushbu maqolada mustaqillikning dastlabki yillarida Surxondaryo viloyatida zararli va o'ta zararli mehnat sharoitida faoliyat olib borayotgan xotin-qizlar va ularga yaratilgan imkoniyatlar arxiv ma'lumotlari asosida yoritilgan.

**Kalit so'zlar:** "Muqaddas ayol", "Ayol ma'naviyati", "Ayollar yili", "Xotin-qizlarga qo'shimcha imtiyozlar to'g'risida".

**Аннотация:** Социально-политические процессы, происходящие в мире, положительно влияют на положение женщин в обществе. Эта ситуация, начавшаяся во второй половине XX века, существенно изменила роль женщин в мире, произошли радикальные изменения в правовом статусе женщин, идея гендерного равенства стала покорять умы людей. Во многих странах роль женщины существенно изменилась по сравнению со многими другими столетиями. В данной статье на основе архивных данных освещены женщины, работающие во вредных и крайне вредных условиях труда в Сурхандарьинской области в первые годы независимости и созданные для них возможности.

**Ключевые слова:** «Святая женщина», «Женская духовность», «Женский год», «О дополнительных льготах для женщин и

девушек».

**Abstract:** The social and political processes taking place in the world have a positive effect on the position of women in society. This situation, which began in the second half of the 20th century, significantly changed the role of women in the world, radical changes took place in the legal status of women, and the idea of gender equality began to conquer people's minds. In many countries, the role of women has changed significantly compared to many other centuries. In this article, women working in harmful and extremely harmful working conditions in the Surkhondarya region in the first years of independence and the opportunities created for them are covered based on archival data.

**Key words:** "Holy woman", "Women's spirituality", "Women's year", "About additional benefits for women and girls".

**KIRISH (ВВЕДЕНИЕ) / INTRODUCTION).** Dunyoda tarixan shakllangan iqtisodiy tizimlarda ayollarning ijtimoiy mavqeyi va rollarini retrospektiv tahlil qilish, o'tish davri iqtisodiyotida ayollarning ijtimoiy roli funksiyalarini amalga oshirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash, yaqin kelajakda ayolning ijtimoiy roli funksiyalarining rivojlanish istiqbollarini prognoz qilish, zamonaviy jamiyatda gender tadqiqotlari holatini baholash, ayollar muammolari paydo bo'lishining ijtimoiy-iqtisodiy jihatlarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Shuningdek, BMT miqyosida jamiyat hayotida xotin-qizlarning siyosiy-ijtimoiy huquqlarini ta'minlash borasida hujjatlarni qabul qilish, xotin-qizlarni himoya qilish borasida har bir

hudud doirasidagi ijtimoiy muhitdan kelib chiqqan holda chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqish, davr talabidan kelib chiqqan holda ularga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish orqali takomillashtirib borish kabi ishlar amalga oshirilmoqda.

#### **ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS).**

Mamlakatimizda xotin-qizlarning jamiyat hayotidagi faoliyatini tahlil qilish borasida tarix, ijtimoiy falsafa, huquqshunoslik, iqtisod sohalarida ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan. Mustaqillik yillarining dastlabki yillarida bu boradagi tadqiqotlar sanoqli bo'lib, 2005-yildan keyin xotin-qizlar va ularning jamiyat hayotidagi o'rnini yorituvchi ilmiy izlanishlar va adabiyotlar soni ko'payib bordi. Shunga ko'ra Surxondaryo viloyatining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotida xotin-qizlar faoliyatini yorituvchi adabiyotlarni ikki guruhga ajratishimiz maqsadga muvofiq sanaladi. Xususan, ushbu yo'nalishda dastlabki ilmiy izlanishlarni boshlagan olim, professor D.A.Alimovanning ko'plab ilmiy maqolalari, monografiyalari ushbu sohaning tarixshunosligini boshlab berdi. D.Alimova o'zining ilmiy izlanishlarida xotin-qizlarning ijtimoiy jarayonlardagi faoliyati hamda ularning oila va uning mustahkamligini ta'minlashdagi mavqeyini belgilab berib bu boradagi o'z fikrlarini tadqiqotlarining ilmiy natijalarida bayon qilgan[1].

Tarix fanlari doktori, professor D.B.Bobojonovanning ilmiy tadqiqotlarida xotin-qizlarning ijtimoiy muammolari, ular uchun yangi ish o'rinlarini tashkil etish hamda ishsizlik muammolariga alohida to'xtalib o'tilgan[2]. Professor Ya.A.Abdullayeva o'zining ko'plab ilmiy tadqiqotlari, maqolalari va monografiyalarida O'zbekiston Respublikasi hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi miqyosida ayollarning ma'rifiy va madaniy saviyasini oshirish masalasiga, xotin-qizlarning uzoq va yaqin o'tmishda bosib o'tgan yo'li, bu borada yo'l qo'yilgan kamchiliklar va ularni odilona hal qilish masalalariga alohida to'xtalgan bo'lib, ushbu yo'nalish bo'yicha o'zining kerakli xulosalarini bayon qilib bergan[3].

G. J. G'aniyevaning tadqiqotlarida mustaqillik yillarida ayollar masalasini hal qilishda davlat siyosati, boshqaruv tizimida ayollarning tutgan o'rnini, O'zbekistonda yangi iqtisodiy jarayonida xotin-qizlar omili, ayollarning oila va yoshlar tarbiyasidagi o'rnini, xotin-qizlar migratsiyasi hamda ular o'rtasidagi turli muammolarni hal qilish masalasiga alohida to'xtalgan[4].

D.P.Atayeva mustaqillik yillarida xotin-qizlarning mamlakatni modernizatsiyalash va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda xotin-qizlar faolligini oshirish omillari, jamiyatda ayollar mavqeyini oshirish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar tahliliga ilmiy izlanishlari natijalarining xulosalarida keltirib o'tgan[5].

**MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION).** Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida xotin-qizlarning ijtimoiy muhofazasini ta'minlash, ularning mehnat bilan bandlik darajasini ko'tarish, salomatligini yaxshilash davlat dasturlarida o'z aksini topdi. Ammo, dastlab bozor iqtisodiyotiga o'tish davridagi qiyinchiliklar ham jamiyat taraqqiyoti rivojiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatib, xotin-qizlar o'rtasidagi o'z joniga qasd qilish kabi mudhish holatlar ko'payib bordi. Jumladan, Surxondaryo viloyatida o'z joniga qasd qilgan ayollarning soni 1996 yilda 62 nafarni, 1997 yilda 48 nafarni 1998 yilning birinchi choragida esa 9 nafarni tashkil etdi[6]. Shuningdek, viloyatda xotin-qizlar o'rtasida o'ziga o'zi o't qo'yish holatlari mavjud bo'lib, bu holat 1996 yilda 18 nafarni, 1997 yilda 21, 1998 yilning birinchi choragida 2 nafarni tashkil etib, bunday misollarni 1996 yilning 29 aprelida yuz bergan fuqaro Muhabbat Xursandova o'ziga o't qo'yish yo'li bilan vafot etganligi arxiv materiallarida qayd etilgan[7]. Surxondaryo viloyatida 2002 yilda xotin-qizlar o'rtasida o'z joniga qasd qilish 80 nafarni tashkil etdi, bunday mudhish holatning zudlik bilan oldini maqsadida 2003 yilda xotin-qizlar o'rtasida "Huquqingizni bilasizmi?", "Savol bering javob beramiz", "Muqaddas ayol" hamda "Ayol ma'naviyati" mavzusida seminarlar, nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlikda davra suhbatlari, huquq idoralari bilan hamkorlikda targ'ibot va

tashviqot ishlari olib borildi. Ushbu tadbirlar natijasida 2003 yilda xotin-qizlar o'rtasidagi o'z joniga qasd qilish holatlari 12 taga kamaydi[8].

1999 yilda "Ayollar yili" munosabati bilan qabul qilingan "Ayollar yili" Davlat dasturi asosida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 18 fevraldagi "Oila, davlat va jamiyatning qurilishida ayollarning o'rnini kuchaytirish, ularning huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy manfaatlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish yuzasidan davlat dasturi tadbirlari to'g'risida" gi 73-son davlat dasturi haqida Surxondaryo viloyati Hokimining 1999 yil 1 mart 68-son qarori qabul qilindi[9].

Bundan tashqari, Vazirlar mahkamasining 1999 yil 17 martdagi 117-sonli "O'ta zararli va og'ir mehnat sharoitlarida ishlayotgan ayollarning daromadiga imtiyozli soliq solish to'g'risida" gi Qarori, "Xotin-qizlarga qo'shimcha imtiyozlar to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasining qonuni va boshqalar alohida ahamiyat kasb etadi[10]. Shuningdek, 1999 yil 4 mayda Vazirlar Mahkamasining 212-son "Bolalar va ayollar gigienasi uchun tovar ishlab chiqarish va sotishni rag'batlantirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarori ham sohani rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etdi[11]. Ushbu qonun hamda qarorlarning ma'no va mazmunini targ'ibot-tashviqot qilish yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqilib, viloyat xotin-qizlar qo'mitasi, shahar va tuman xotin-qizlar qo'mitalari, tashkilot rahbarlari, huquqshunoslar hamda faol ayollardan iborat targ'ibot-tashviqot guruhlari tashkil etilib, joylarda tushuntirish ishlari olib borildi[12]. Masalan, 1999 yil 17 martda Vazirlar Mahkamasining 117-son "O'ta zararli va og'ir mehnat sharoitlarida ishlayotgan ayollarning daromadiga imtiyozli soliq solish to'g'risida" gi qabul qilingan qarorining ijrosini ta'minlash maqsadida Surxondaryo viloyatida 1999 yilning 30 martida viloyat hokimligining 94-sonli qarori qabul qilindi[13]. Mazkur qarorlar doirasida aniq chora-tadbirlar belgilandi va ularning ijrosi ta'minlandi[14]. Viloyatda og'ir mehnat sharoitida ishlayotgan ayollarning daromad

darajasini oshirish, ularning iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishni kuchaytirish, xotin-qizlarni o'z vaqtida profilaktik tibbiy ko'rikdan o'tkazish, mehnat, dam olish, ovqatlanish, qish mavsumi va tungi smenalarda ishlovchi xotin-qizlarning gigiyenik xonalarini yetarlicha jihozlash, lozim topilgan ayollarni sanatoriya va oromgohlarda davolanishlari uchun sharoitlar yaratildi[15].

Og'ir mehnat turmush sharoitida mehnat qiluvchi xotin-qizlar, asosan, Surxondaryo viloyatining paxta tozalash zavodlarida, "Surxon-Ajanta" dori ishlab chiqish korxonasida, Angor va Denov tumanidagi bosmaxonalarda, Surxondaryo viloyat Sanitariya epidemeologiyasi stansiyasi, dizenfeksiyalash idoralarida, biolaboratoriyalarda, Qumqo'rg'on tumanidagi Surxonparmalash zavodida, Jarqo'rg'on tumanidagi Surxontekstil hissadorlik jamiyatida, Temir beton buyumlar zavodida va qator og'ir va o'ta og'ir sharoitda ishlayotgan ayollar faoliyatini viloyat xotin-qizlar qo'mitasi chuqurroq tahlil qildi[16]. O'ta og'ir mehnat sharoitda ishlayotgan ayollarga besh kunlik ish kuni joriy etildi. Bundan tashqari ish haqlariga soliq solish 20 % dan oshmasligi lozimligi qarorda belgilanib, ularning maoshlariga 15 %, 25 % ustamalar joriy qilindi[17]. Xususan, og'ir mehnat sharoitida mehnat qilayotgan ayollarning soni aniqlanib, ularning ish sharoiti bilan tanishib chiqildi.

Shu davrda og'ir va o'ta og'ir sharoitda mehnat qiluvchi ayollar Sariosiyo tumanida 39 nafarni, Boysun tumanida esa 42 nafarni tashkil etgan bo'lib, shulardan, Sharg'un shahar g'isht zavodida ishlovchi 9 nafar ayol, Sariosiyo ijara bosmaxonasida 5 nafar ayol, Sharg'un ko'mir konida ishlovchi 24 nafar ayol, Boysun tumani sanitariya epidemiologiya stansiyasida 25 nafar ayol, Sog'liqni saqlash bo'limida 15 nafar ayol faoliyat olib bordi. Denov tumanida Suv oqova tizimida 4 nafar, tuman sog'liqni saqlash bo'limida 21 nafar, Sanitariya epidemeologik stansiyasida 5 nafar, Xayrobod paxta zavodida 19 nafar, Denov paxta zavodida 13 nafar, paxta titish fabrikasida 8

nafar, Yog' ekstraktsiya zavodida 37 nafar ayollar og'ir va o'ta og'ir mehnat sharoitida faoliyat olib borib, ularning mehnat sharoiti og'ir darajada deb belgilangan[18]. Shuningdek, ushbu korxonalarda mehnat qilayotgan-xotin-qizlarning sog'lig'ini nazorat qilish uchun ularga bepul tibbiy ko'riklar tashkil etildi. Viloyatning barcha hududlarida xotin-qizlar huquqlari, onalik va bolalikni muhofaza qilishga doir qonunlarning amaliyotga tatbiq etilishini chuqur tahlil etish maqsadida Oliy Majlisning inson huquqlari bo'yicha vakili Ombudsman tomonidan ishlab chiqilgan Monitoring asosidagi ishlar xotin-qizlar qo'mitalari va mutasaddi tashkilotlarning doimiy nazoratida bo'lib, bu sohadagi ishlar davom ettirildi[19].

1999 yilining dastlabki to'qqiz oyida viloyatda 275 nafar ayol ishga joylashtirildi, 258 nafar xotin-qizlarga kasb mahoratlari o'rgatilib kasb o'rganish jarayonida ishsizlikka ko'maklashish jamg'armasidan 759,5 ming so'm mablag' to'lanib ishga joylashtirish kafolatlandi[20]. Bundan tashqari yil davomida bozor iqtisodiyoti sharoitida ish topishda boshqalar bilan raqobatlasha olmaydigan 723 nafar ayol hokimlik qarori bilan "Band" etilgan yoki yaratilgan minimal ish joylariga joylashtirilgan.

Shuningdek, qishloq joylarida maktabni tugatgan qizlarni "Biznes-maktablarda" bilim olishlari tashkil qilinib, ularda tadbirkorlikka oid bilim va ko'nikmalarni tashkil qilish orqali qishloqlarda ham tadbirkor ayollar sonini o'ttirib borish chora-tadbirlari yo'lga qo'yildi[21]. 1999 yilda viloyatda jami 1 701,8 nafar aholi istiqomat qilib, shundan 846.1 ming nafarini xotin-qizlar tashkil

etgan[22]. Shundan, turmush sharoiti qiyin ayollar soni 34 192 nafar bo'lib, ularni ham kasbga yo'naltirish ijtimoiy holatini yaxshilashga alohida e'tibor qaratildi. Viloyat tashkilotlarida, jamoa xo'jaliklarida va muassasalarida (kichik biznes va yakka tartibdagi faoliyatdan tashqari) tarmoqlar bo'yicha ishlovchilar soni 360 255 nafarni tashkil etib, shundan 133 837 nafarini ayollar tashkil etdi.

Jumladan, 1999 yil viloyatdagi mavjud 732 ta o'zini o'zi boshqarish organlarining 40 nafarini ayollar boshqarib, 82 nafari ma'sul kotib. Tarmoqlarda: sanoatda 5053 nafar, qishloq xo'jaligida 71 521 nafar, o'rmon xo'jaligida 100, transportda 1132, aloqada 370, savdo va umumiy ovqatlanishda 1374, maishiy xizmat ko'rsatishda 577, sog'liqni saqlash va sportda 17 877, xalq ta'limida 27 280, madaniyatda 1808, moliya tizimida 956, qurilishda 1615, ilm-fanda 60, san'atda 139, moddiy texnik ta'minotda 260, tayyorlov sohasida 531, boshqaruv organlarida 2983, axborot va hisoblash tizimida 25, geologiyada 58 hamda boshqa sohalarning 176 nafarini ayollar tashkil etdi[23].

**XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).** Viloyatda mavjud fermer ayollar faoliyatini to'g'ri va samarali tashkil etish uchun ular har tomonlama qo'llab-quvvatlandi. Shuningdek, ularning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlashga hamda ularning faoliyatining samarali jihatlarini tahlil qilindi. Respublikada xotin-qizlarning bilim salohiyatini orttirish hamda ularda innovatsion loyihalarni ishlab chiqishga bo'lgan ishtiyoqni shakllantirishga oid amaliy dasturlar ishlab chiqildi.

#### ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Алимova Д. Женский вопрос в советской историографии Средней Азии: Дисс. ...докт.истор. наук. – Тошкент. 1991.–С. 285. O'sha muallif. Сущестvуют ли гендерные конструкции в историографии Центральной Азии трёх эпох (колониальной, советической и современной). // Диалог со временем. 2010. Вып. 32. С. 212-223. <https://roii.ru/r/1/32.11>
2. Bobojonova D. Xotin-qizlarning yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ilm-fan taraqqiyoti va innvatsion rivojlanishga qo'shgan hissasi.//O'tmishga nazar. Maxsus son. T. 2021. –B. 13; O'sha muallif. Aholini ish bilan ta'minlash va milliy ishchi kadrlar tayyorlash. – Toshkent:

Abu Rayhon Beruniy nomidagi TDTU, 1995. –B. 37; O‘sha muallif. Fan, madaniyat va jamiyat taraqqiyotida ayollarning o‘rni.// Ilm-fan sarchashmalari. URDU. № 3. 2004.-B. 47-49.

3. Abdullayeva Y.A. Qoraqalpog‘iston xotin-qizlari kecha va bugun (XIX asrning oxiri va XX asr). Monografiya.-Toshkent: Ijod dunyosi, 2004; Абдуллаева Я.А. Женский вопрос в Каракалпакистане в конце XIX –XX вв.(социально-политический аспект): Автореферат дисс...д.ра ист. наук. – Ташкент, 2005..

4. G‘aniyeva G. O‘zbekistonda xotin-qizlar masalasi: yangicha yondashuv, muammolar va yechimlar (mustaqillik davri 1991-2005 yy.): tarix fan. nom. diss. – Toshkent, 2005.

5. Atayeva D. P. Xorazm viloyati xotin-qizlarining jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotidagi o‘rni. Tarix fan. bo‘y. fal. dok. (PhD) diss avtoref. Nukus-2021.

6. Surxondaryo viloyati hokimi o‘rinbosari Sh.Norboevaning O‘zbekiston Respublikasi xotin-qizlar qo‘mitasiga yozgan 1999 yil uchun hisobotidan. (JA)

7. Surxondaryo viloyati hokimiyati joriy arxivi, doimiy fond. M-10-49. 15-ish. 45-varaq.

8. Surxondaryo viloyati hokimiyati joriy arxivi, doimiy fond. M-11-12. 6-ish, 13-varaq.

9. Surxondaryo viloyat davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro‘yxat, 828-yig‘ma jild, 34-varaq.

10. Gasanova M. Ayol huquqi va erkinliklari. //Ijtimoiy va iqtisodiy huquqlar sohasida xotin-qizlarga nisbatan tahqirlanishning yo‘l qo‘yilmasligi. - T.: Adolat, 2002. - B. 37.

11. G‘anieva G. O‘zbekistonda xotin-qizlar masalasi: yangicha yondashuv, muammolar va yechimlar. Tarix. fan. nom.diss. - T., 2006. - B. 64

12. Surxondaryo viloyati davlat arxivi.1091-fond, 1-ro‘yxat, 830-yig‘ma jild, 7-varaq.

13. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-fond, ro‘yxat-1, 1474-yig‘ma jild, 104-varaq.

14. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 17 martdagi “O‘ta zararli va o‘ta og‘ir mehnat sharoitlarida ishlayotgan ayollarning daromadiga imtiyozli soliq solish to‘g‘risida” gi 117-sonli Qarori.

15. Onalik va bolalikni himoya qilish masalalari bo‘yicha qonun hujjatlari to‘plami. - T.: O‘zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi, O‘zbekiston Respublikasi Bosh Prokuraturasi, 2004. - B. 188.

16. Surxondaryo viloyat davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro‘yxat, 1474-yig‘ma jild, 105-varaq

17. Surxondaryo viloyat davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro‘yxat, 1474-yig‘ma jild, 107-varaq.

18. Surxondaryo viloyati hokimligi joriy arxivi. 2002 yilgi xotin-qizlar va ularning mehnat sharoitiga oid hisobot.

19. Surxondaryo viloyat davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro‘yxat, 830-yig‘ma jild, 56-varaq.

20. Surxondaryo viloyati hokimligi joriy arxivi. Surxondaryo viloyati “Bandlikka ko‘maklashish” jamg‘armasining 1999 yil yakunlari bo‘yicha hisobotidan.

21. Surxondaryo viloyat davlat arxivi. 1091-fond, 1- ro‘yxat, 830-yig‘ma jild, 58-varaq

22. Surxondaryo viloyat davlat Statistika qo‘mitasining 1996 yilgi hisoboti.

23. Termiz shahar hokimligi joriy arxivi. 1999 yil qabul qilingan “Ayollar yili” davlat dasturining ijrosiga doir hisobot.